

УДК 37.013.42-053.4:364.635

Т. Ковальчук, канд. пед. наук, доц.,
М. Яценко, магістрант

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДОШКІЛЬНИКАМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ РОДИН

Висвітлено роль соціального педагога у вирішенні проблем соціально-педагогічної роботи з дітьми із неблагополучних родин, схарактеризовано існуючі підходи до їхнього вирішення (на прикладі дошкільного навчального закладу "Яблучко" Києво-Святошинського району), деталізовано ті з них, які дали найкращий ефект. Розроблено й реалізовано корекційно-пізнавальну програму для роботи з дошкільниками із неблагополучних родин.

Ключові слова: неблагополучні родини, соціалізація, методи соціально-педагогічної роботи, соціальна профілактика, соціально-педагогічні послуги.

Постановка проблеми. Нині важливо розкрити особливості соціально-педагогічної роботи соціального педагога з дошкільниками неблагополучних родин, адже центральне місце в українській державній політиці посідає родина як могутнє джерело соціального, культурного, економічного, духовного й морального розвитку суспільства та конкретної особи, яка в умовах кризи стає чи не єдиною ланкою, здатною пережити психологічні, соціальні, економічні перевантаження, забезпечуючи при цьому етико-психологічну й духовну опору людині. Незважаючи на серйозні зміни у вихованні дітей в Україні, проглядаються у сім'ях і тенденції збільшення злочинності неповнолітніх, зниження віку, коли діти стають правопорушниками, кримінальними злочинцями, відмови батьків від дітей або й фізичне їх знищення. Це проблеми виховання дітей у неблагополучних сім'ях, особливо в дошкільному віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми неблагополучних сімей актуальні для українського суспільства, тому сімейна проблематика досить широко представлена як у соціологічних (С. Голод, В. Зацепін, М. Мацьківський, А. Харчев, Д. Чечот й інших), педагогічних (Ю. Василькова, З. Зайцева, І. Трубавіна, І. Зверева), так і психологічних (М. Алексєєва, Т. Буленко, Т. Говорун, С. Дворяк, Є. Ейдемиллер, З. Кисарчук, Г. Кочарян, А. Кочарян, Б. Херсонський, В. Юстицький) та інших дослідженнях. Наприклад, питанням значення сім'ї в соціалізації особистості й особливостям соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей приділяють увагу такі сучасні вчені, як З. Зайцева, А. Капська, Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик, Н. Сейко, І. Трубавіна й ін. Наші фонди бібліотек можуть надати широкий спектр результатів наукових досліджень у цій царині. Однак, як свідчить аналіз, ця категорія населення, проблеми якої розглядаються у пропонованій публікації, є нечастими відвідувачами бібліотек. На нашу думку, варто повернутися до тих форм діяльності, які добре зарекомендували себе в минулому, до спілкування в дошкільних, шкільних колективах тощо. У фондах книгарень чимало літератури на правову тематику, у якій розглядаються й такі аспекти, як відповідальність за жорстоке поводження з дітьми, насилля. А знання може в ряді випадків запобігти правопорушенням.

Мета статті полягає в аналізі наукової соціально-педагогічної літератури, присвяченої висвітленню сутності й ролі соціального педагога у вирішенні проблем соціально-педагогічної роботи з дітьми із неблагополучних родин, обґрунтуванні існуючих підходів до їхнього вирішення (на прикладі дошкільного навчального закладу "Яблучко" Києво-Святошинського району), деталізації тих із них, які дали найкращий ефект.

Методологія дослідження. Використано методи емпіричного дослідження: спостереження (при проведенні тестування на виявлення зазначених нами якос-

тей); порівняння (порівняння дітей дошкільного віку з неблагополучних сімей із дітьми з благополучних); зіставлення отриманих результатів для реалізації корекційно-розвивальної програми); педагогічний експеримент (констатувальний його етап), який дав можливість отримати достовірні дані про стан досліджуваних якостей, властивостей і характеристик дітей із неблагополучних сімей. Використано такі методи теоретичного дослідження: аналіз, синтез – для вивчення психолого-педагогічної, методичної та спеціальної літератури з метою оцінювання стану й перспектив розробленості досліджуваної проблеми; зіставлення, порівняння – для порівняння різних підходів учених до вирішення проблеми.

Перший етап дослідження включав вибір теми, обґрунтування її актуальності та визначення рівня її розробленості; вибір об'єкта, предмета, визначення мети й завдань дослідження. Другий етап передбачав накопичення потрібної наукової інформації, пошук літературних та інших джерел з теми дослідження, їх вивчення й аналіз; уточнення напрямів дослідження з огляду на його мету. На третьому етапі було передбачено доведення теоретичних передумов дослідження, визначення наукового завдання, коректування й уточнення плану. Четвертий етап – це вибір методів дослідження, які є інструментарієм для добування фактичного матеріалу та виступають неодмінною умовою досягнення поставленої мети. П'ятий етап передбачав обробку, аналіз і характеристику результатів експериментального дослідження, яке проводилося з урахуванням розробленої авторської програми й методики. Шостий етап включав написання тексту, оформлення вступу та формування висновків, опис використаних джерел і редагування тексту. Сьомий етап – це обговорення результатів, яке дало оцінку теоретичної і практичної значущості, колективний відгук. Восьмий етап – це підготовка матеріалів до друку.

Результати. Сім'я – це первинний колектив, який забезпечує соціалізацію дитини, її самореалізацію, захищає від проблем, що існують у суспільстві, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою. Кожна сім'я створює власну мікрокультуру на основі загальносімейних цінностей, традицій, звичаїв, норм, правил поведінки. Тому тут постає проблема виховання на власному прикладі в неблагополучних родинах, адже неповнолітні схильні брати за взірць спосіб життя й поведінку, яка спостерігається вдома. До того ж, серед низки проблем неблагополуччя у сім'ях гострим є аспект насилля [4].

Нами було проведено емпіричне дослідження в дошкільному навчальному закладі "Яблучко" Києво-Святошинського району. Емпіричне дослідження проводилося у старшій групі "Ромашка" (40 дошкільників) і "Зайчата" (35 дітей) дошкільного навчального закладу "Яблучко" за підтримки завідувача цього навчального закладу А. М. Джемесюк і соціального педагога О. С. Козоріз. Діти активно брали участь у дослідженні. Досліджен-

ня проводились упродовж двох місяців. За допомогою авторських методик було визначено 10 дітей із неблагополучних сімей, із якими був проведений рисунковий тест "Малюнок сім'ї", що належить до неструктурованих проєктивних методик. Для того, щоб зрозуміти дитину іноді досить подивитися на те, що вона намалювала.

На думку психологів, за допомогою малюнка дитина висловлює своє сприйняття навколишнього світу, своєї родини і близьких йому людей. Широко використовувані у психодіагностиці "Малюнок сім'ї" призначений для виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин та емоційних проблем. За допомогою рисункових тестів

особистість проявляє себе особливо виразно. Завдання не мають однозначних "правильних" рішень і приваблюють своєю простотою: потрібно мати лише папір та олівець, їх легко провести з дитиною, яка навіть не вміє ще читати. Дошкільник не розуміє, що його "досліджують" ... Діти не знають інтерпретації своїх малюнків, передаючи на папері свої переживання. Педагоги отримують достовірні результати. Це перевірено на безлічі випробовуваних. З іншого боку, складно, знаючи значення всіх деталей, без підрахунку відповідей "так" чи "ні", напевно визначити мікроклімат кожної родини. Проте, як вважають психологи, довіряти інструкціям можна.

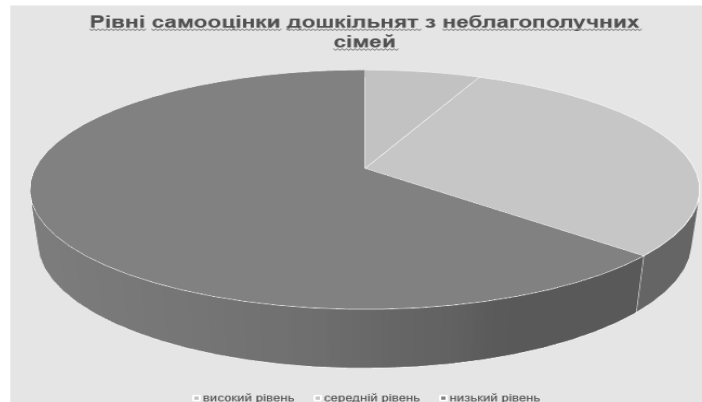

Рис. 1. Результати визначення рівня самооцінки дошкільнят за методикою В. Г. Щур

Проаналізувавши отримані результати, ми можемо зазначити, що 10 дошкільнят із 75 досліджуваних живуть і виховуються в неблагополучних родинах. На малюнках дітей виявлено: відсутність членів родини, відсутність самої дитини на малюнку, присутність чорних і сірих кольорів, деякі члени сім'ї без частин тіла, присутня в малюнках агресія та зневага, члени сім'ї маленького розміру й ін.

Для визначення самооцінки особистості було використано методику "Дерево" (автор Д. Лампен, в адаптації Л. П. Пономаренко) і методику В. Г. Щур. Дітям пропонується обрати на картинці номер чоловічка, який знаходиться на дереві. Він повинен відповідати настрою дитини та його стану в цей момент. Далі діти мають обрати того чоловічка, яким вони хотіли б стати. Першого вони мають обвести червоним олівцем, а другого – синім. У ході дослідження визначено високий, середній і низький рівні самооцінки дошкільника

(рис. 1). Іноді деякі діти просять дозволу позначити позиції двох чоловічків. Вважаємо, що в цьому випадку не слід обмежувати їхній вибір, але необхідно зафіксувати, який чоловічок був відзначений у першу чергу, який у другу, оскільки співвідношення цих виборів може бути досить інформативним. Наступним кроком було використання тесту тривожності (Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен) (рис. 2) [1, с. 20] Цей тест призначений для визначення рівня тривожності дитини дошкільного й молодшого шкільного віку. Експериментальний матеріал – 14 малюнків, кожен із яких відображає певну типову для життя дитини ситуацію. Кожен малюнок виконано у двох варіантах: для дівчинки та для хлопчика. Обличчя дитини – це лише контур голови. Кожен малюнок доповнений двома зображеннями дитячої голови, що за розмірами точно відповідає контурам обличчя на малюнку. На одному із двох зображень – усмінене обличчя, на іншому – сумне.

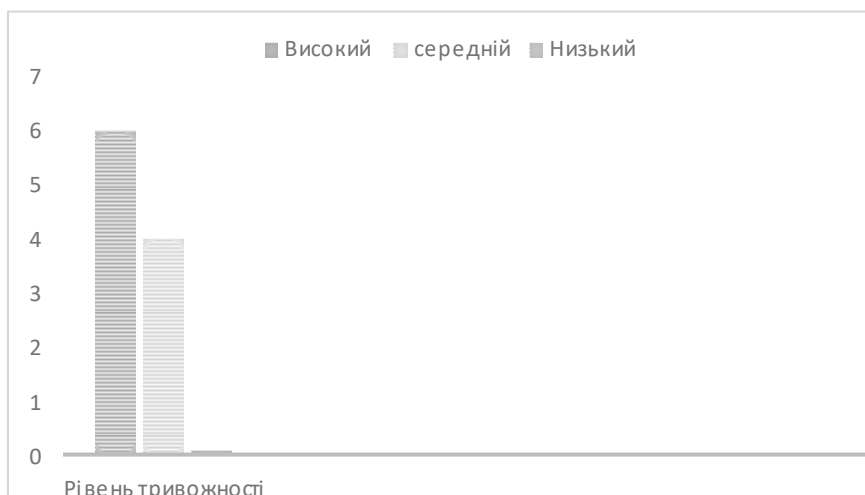

Рис. 2. Результати дослідження рівня тривожності дошкільнят із неблагополучних сімей

Малюнки демонструють дитині в чітко визначеному порядку один за одним. Бесіда відбувається в окремій кімнаті. Показуючи дитині малюнок, дослідник дає інструкцію. На підставі даних протоколу обчислюється індекс тривожності дитини (ІТ), що дорівнює відсотковому відношенню числа емоційно-негативних виборів (сумне обличчя) до загального числа малюнків (14): $ІТ = (\text{число емоційних негативних виборів} / 14) * 100 \%$.

Залежно від рівня індексу тривожності діти поділяються на 3 групи:

- високий рівень тривожності (ІТ вище 50 %);
- середній рівень тривожності (ІТ від 20 до 50 %);
- низький рівень тривожності (ІТ від 0 до 20 %).

Отже, визначено шість дошкільнят, що мають високий рівень тривожності (60 %) і четверо, яким характерний середній рівень тривожності (40 %). Низький рівень – відсутній.

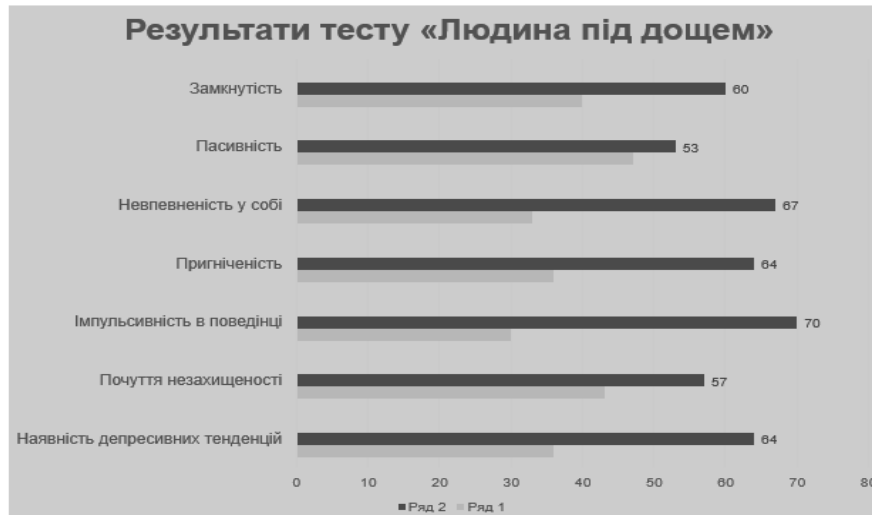

Рис. 3. Результати дослідження за рисунковим тестом "Людина під дощем"

Для оцінки характеру і вольових якостей дитини було використано рисунковий тест "Людина під дощем" Е. С. Романова і Т. І. Ситько (рис. 3) [5]. Менш відомий рисунковий тест "Людина під дощем" говорить про те, як людина реагує на проблеми і стресові ситуації (можна провести такий тест не лише з дитиною, але й із дорослим). Рисунковий тест "Людина під дощем" дозволяє розуміти, як дитина реагує на стрес, чи здатна вона успішно долати життєві труднощі, якими особистими ресурсами вона володіє, щоб впоратися з ударами долі. Цей рисунковий тест досить інформативний і досить часто використовується у психодіагностиці. Для апробування методики потрібно: аркуш паперу формату А4, простий олівець (бажано м'який) і гумка. Пропонується дитині намалювати людину, а потім – ту ж саму людину під дощем і подивитися, як змінився малюнок.

Перш ніж приступити до інтерпретації малюнка, варто "увійти" в нього, відчутти, який настрій у зображеного на ньому героя, яке враження викликає побачена картина, які емоції вона провокує. Це важливо зрозуміти, адже це автопортрет художника на тлі стресової ситуації. Символічним стресом у цьому випадку є дощ. На нашу думку, поведінка намальованого чоловіка показує, як поводитиметься наздогнаний стихією чоловічок: намагається заховатися чи втекти; зуміє захиститися від негоди, одягнувши захисний одяг; розкриє парасольку; взує гумові чоботи; або буде безпорадно стояти на місці, мокнучи під дощем. Можна припустити, що він любить дощ і не має нічого проти того, щоб іноді побігати по калюжах.

Інтерпретація малюнка: важкі грозові хмари, спалахи блискавок, темне небо, щільна стіна проливної дощу на малюнку можуть свідчити про те, що і в реальному житті того, хто малював, у цей момент спостерігається "погана погода". Можливо, він перебуває у пригніченому стані або депресії. Ураган або сильний вітер, що змітає все на своєму шляху й ускладнює рух намальованої людини, символізують його почуття безпорадності перед зовнішніми обставинами. Калюжі або бруд

на малюнку (особливо якщо сам герой стоїть у калюжі) часто зображують люди чутливі, що не володіють "товстою шкірою", довго переживають власні невдачі й удари долі. Веселка або сонце, що визирає з-за хмар – символи надії на сприятливе вирішення важкої ситуації, щасливий порятунок від проблем, який прийде ззовні. Парасолька, капюшон, плащ, головний убір або інші засоби захисту від дощу говорять про вміння того, хто малював, захищатися від життєвих бур, прийняти, у разі необхідності, виклик долі та постояти за себе.

Зображення людини поміщено в кут листа – можливо, депресивний стан, людина начебто "загнана в кут" сформованими життєвими обставинами або забилася туди, усвідомлюючи власну безпорадність. Занадто маленька фігура – свідчення низької самооцінки, потреба у підтримці. Фігура знаходиться в русі – схильність до активних дій. При цьому важливо зрозуміти, який характер мають ці дії. Наприклад, людина може рятуватися від стихії втечею, може панікувати, перебуваючи під дощем, а може й безтурботно стрибати по калюжах, не відчуваючи зовсім ніякого дискомфорту. В останньому випадку можна говорити про те, що художник має безліч творчих ресурсів для протистояння життєвими негараздам. Стать зображеної людини теж є показником того, який тип реакції на стрес притаманний випробовуваному. Чоловіча постать на малюнку говорить про "чоловічий" тип реагування, про те, що автор, зіткнувшись із важкими життєвими обставинами, проявляє активність, шукає вихід із положення, здатний брати на себе відповідальність за події.

Жіноча фігура – навпаки: пасивність, вразливість, бажання опертися на чиєсь міцне плече, делегувати повноваження розбиратися з власними проблемами комусь ще. Вік людини на малюнку іноді не відповідає віку того, хто його малював. Збільшення віку намальованого чоловічка щодо власного може говорити про високу відповідальність та особистісну зрілість того, хто малював, його прагнення проявляти мудрість у будь-яких обставинах. Значне зменшення віку, зображення дорослою лю-

диною дитячої фігурки вказує на сильно виражений в авторі дитячий початок. При цьому якщо намальована дитина виглядає покинутою, розгубленою й безпорадною, – велика ймовірність того, що й у випадку реальних життєвих випробувань художник може поведетися інфантильно, очікуючи, що хтось сильніший про нього подбає: "візьме під своє крило" або "хмари розведе руками".

Зображення щасливої й безтурботної дитини, що веселиться під проливним дощем, може наштовхнути на думку про неабиякий оптимізм автора (на жаль, не завжди виправданий). Руки символізують активність і товариськість. Руки, широко розкинуті в різні боки, – ознака високої контактності, відкритості й екстраверсії. Щільно притиснуті до тіла або захищені за спиною – інтравертність, замкнутість. Відсутність рук – безпорадність, непристосованість до життя. Ноги – символ опори, практичності і стійкості. Великі, подовжені ступні, намальовані у профіль – упевненість у собі. Занадто малі – можуть говорити про пасивність, залежність від інших, несамостійність, слабке орієнтування в побуті, – людина як би "не стоїть на ногах".

Шия – символ контролю, що показує зв'язок сфери контролю (голови) зі сферою потягів (тілом). Занадто довга або підкреслена шия – потреба контролювати власні імпульси. Занадто коротка шия або її відсутність – регулярні поступки своїм бажанням і слабкостям. Додаткові образи й деталі на малюнку: будинки, дерева, автомобілі, тварини, а також сумочки, квіти, тростини та інші предмети, що знаходяться в руках у намальованої людини, можуть говорити про прагнення піти від проблем, перемикаючись на щось ззовні [6].

Нарешті, використана методика "Колір у малюнках" (В. В. Кисельова). Іноді рисункові тести виконуються простим олівцем, при цьому не використовуються ні кольорові крейди, ні кольорові олівці. Тим не менш, багато дослідників воліють використання кольору. Інтерпретація кольірних рішень особливо важлива при розшифровці спонтанних малюнків. Варто пам'ятати, що точна інтерпретація кольірного рішення не може бути зроблена, якщо у випробовуваного немає в наявності всього набору кольорових олівців. При визначенні психологічного значення кольору можна використовувати такі положення.

Кольори поділяються на основні: червоний, синій і жовтий і додаткові: зелений, оранжевий, фіолетовий. Червоний – колір життя, сонця, вогню. "Горіння" – почуття небезпеки, виражений гнів, запальні реакції, сильне емоційне усвідомлення, надмірна чутливість, потреба в теплі – усе це притаманне червоному кольору. Помаранчевий – колір уособлює радість і щастя, пов'язаний з афективним вихлюпуванням, емоційним реагуванням. Іноді помаранчевий вказує на наявність невідомої ситуації. Він благотворно впливає на людину, яка страждає від депресії або схильної до надмірного песимізму. Жовтий колір може виражати бадьорість, веселість, занепокоєння, тенденції до інтелектуалізації, нестримуваної експансивності. Здебільшого він сприй-

мається лівою півкулею мозку, "інтелектуальною" половиною й може надавати позитивний вплив на навчання і придбання професійних навичок.

Зелений колір – найпоширеніший колір у нашій природі. Зелений – колір здорового Его, зростання, новизни життя, умиротворення, почуття безпеки. Він вказує на наявність бажання наполягти на своєму, самоствердження, бажання домінувати. Блакитний і синій привносять відчуття світу і нескінченності, тиші, розслабляють людину, відображають добре контрольовані емоції, прагнення до виходу з ситуації. Надто активні діти краще вчаться при синьому кольорі. Фіолетовий, бузковий, ліловий кольори відображають внутрішню, емоційну прив'язаність людини. Можна спостерігати ідентифікацію випробовуваного з фігурою, намальованою цим кольором. Значеннями фіолетового є також прагнення до духовного контакту, єднання.

Коричневий колір вказує на потребу в безпеці і контакті. Білий колір – колір пасивності, порожнечі, деперсоналізації або втрати контакту з реальністю. Сірий колір відображає невключеність, пригніченість, покинутість, емоційну відгородженість. Чорний колір виражає депресивний стан, пригніченість, загальмованість і заблокованість, почуття неадекватності, самознецінення, символізує невідомість. Якщо чорний використовується для перевірки тіні, то це може бути проекцією темних думок або страхів.

Оцінка характеру та вольових якостей дитини (за методикою Е. С. Романова і Т. І. Ситько), використання методики "Сходінки" для визначення самооцінки дитини (авт. В. Г. Щур), тесту тривожності Р. Теммла, М. Дорки, В. Амен, методики "Малюнок сім'ї" дають можливість по своєму відобразити й інтерпретувати зовнішню і внутрішню реальність [3]. Створивши корекційно-пізнавальну програму з подолання емоційних розладів у дітей дошкільного віку "Острів емоцій", важливо було її реалізувати, провівши вісім занять в ігровій формі (табл. 1). Метою програми було: подолання розладів в емоційній сфері дитини (тривожності, страху, агресивності, замкненості, сором'язливості); допомога дитині усвідомити власну особистість, своє "Я"; своє значення у світі; розвиток пізнавальних психічних процесів; вирішення внутрішніх проблем дитини; навчання розрізняти й контролювати власні емоції; навчання дитини навичок спілкування і встановлення контактів. Заняття тривали 20–25 хв 1–2 рази на тиждень. Система роботи корекційно-розвивальних занять охоплювала п'ять етапів. Оптимальними формами роботи з дітьми для подолання різних розладів на цих заняттях були вправи, етюди, ігри. Використовувалися: пісочна терапія, арт-терапія, казкотерапія, музикотерапія, образотерапія тощо. Варто зазначити, що використано такі цікаві вправи: "Кольорові квитки", "Корабель", "Знайомство з жителями острова", "Впізнай емоцію", "Силует", "Мій настрій", "Загадкові піщані сліди", "Спільна картина", "Будь ласка", "Водоспад", "Чую і відтворюю", "Не будь байдужим" тощо.

Таблиця 1. Система корекційно-розвивальних занять

№ за/п	Аналіз заняття
Заняття 1	Заняття складається із п'яти вправ, які призначені для діагностування дітей на визначення їхнього емоційного стану та світобачення. Застосовуються для ознайомлення дітей із різними емоціями та налаштування дітей на продуктивну співпрацю.
Заняття 2	До заняття входить 6 вправ для зняття напруги дошкільнят і сприяння згуртуванню дитячого колективу, розвитку творчих здібностей та образного мислення
Заняття 3	Заняття складається із 5 вправ. За їхньою допомогою діти мають навчитися помічати настрої оточуючих і розвивати емпатію, сприяти згуртуванню колективу. Під час вправ діти розвивали впевненість у собі й засвоїли принципи спілкування у присутності інших людей.

Закінчення табл. 1

№ за/п	Аналіз заняття
Заняття 4	Діти розвивали уміння коригувати свою поведінку та ознайомилися з почуттям радості. Вчили дошкільнят долати психологічні бар'єри та сприяти колективному згуртуванню, виховували взаємоповагу до оточення.
Заняття 5	На цьому занятті діти знайомилися із почуттями страху, формували здатність визначати свій емоційний стан і пояснювати причини його різкої зміни. Діти навчалися відкритості й умінню чути іншого.
Заняття 6	Діагностувалися особливості емоційного світу дітей, формувалися навички правильної поведінки та розвивалася тактильно-кінестетична чутливість; діти вчилися долати психологічні бар'єри та формувалися вміння виявляти свої почуття через невербальну мову, колір, малюнок. Учасники заняття вчилися згуртуванню та виховували в собі творчі здібності, образне мислення.
Заняття 7	Заняття складається із вправ на діагностування особливостей емоційного світу дітей, розвиток вміння адекватно виражати свій емоційний стан, вміння помічати настрої оточення, розвиток емпатії. За допомогою вправ діти ознайомилися із почуттям гніву. Формували в собі моральні почуття. Вправи на сприяння згуртуванню дитячого колективу спонукали дітей до відкритості та розвивали творчі здібності, образне мислення.
Заняття 8	Останнє заняття було спрямоване на діагностування особливостей емоційного стану дітей, ознайомлення дітей із почуттями щастя й радості. Вправи спрямовувалися на подолання замкнутості та сором'язливості в дітей. На занятті дошкільнята закріпили пройдений матеріал минулих занять і навчилися радіти й бути щасливими та відкритими до людей.

ВИСНОВКИ: Зробивши аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, визначено, що неблагополучною називається сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, унаслідок чого в ній складаються несприятливі умови для виховання дитини. До неблагополучних належать сім'ї, де батьки алкоголіки, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт із морально-правовими нормами суспільства; сім'ї, де взаємостосунки з дітьми мають формальний характер, де відсутня єдність вимог до дитини, має місце бездоглядність, надмірна батьківська любов, надмірна суворість у вихованні, застосування фізичних покарань, сім'ї "нових українців" та ін. З'ясовано, що неблагополучними прийнято вважати сім'ї, у яких наявні дефекти виховання. Переважно в неблагополучних сім'ях діти хворі, тому що постійна напруга призводить до неврозів та ін. У неблагополучній сім'ї спостерігається явна або прихована емоційна напруга дитини. Часті покарання, окрики, невдоволення з боку батьків примушують дитину думати, що її не люблять, що вона нікому не потрібна. Це створює емоційний дискомфорт у душі дитини. Дитина не може знайти своє місце в сім'ї, а згодом і в житті, що надалі спричиняє до формування в неї асоціальної поведінки.

З'ясовано, що заходи соціально-педагогічного впливу на неблагополучну сім'ю передбачають насамперед захист прав дитини у сім'ї та суспільстві, але цей захист мало стосується сім'ї загалом: не враховуються особливості позашлюбних, повторно-шлюбних, неповних сімей, сімей, які мають свій особливий уклад життя (релігійні сім'ї), авторитарних, конфліктних сімей, сімей безробітних із випускників інтернатів; майже не ведеться робота з попередження сімейного неблагополуччя, не враховуються етапи розвитку сім'ї й подружжя, відсутня комплексна робота з сім'єю як із системою за напрямками: "батько – мати", "діти – діти", "батьки – діти", робота в основному ведеться за напрямом "мати – діти", що не сприяє становленню гендерної рівності в сім'ї та суспільстві; відсутні примусова соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю в разі порушення нею чи кимсь із її членів морально-правових норм суспільства, відсутня система соціально-педагогічної роботи з сім'ями мігрантів, біженців, етнічними сім'ями з метою їхньої адаптації й реабілітації в нашому суспільстві. Сутність соціально-педагогічної роботи полягає в боротьбі та подоланні негативних умов життя та виховання дитини, у покращенні внутрішньосімейної атмосфери для гармонійного розвитку дошкільника з неблагополучної родини. Адже сім'я є природним середовищем для розвитку дітей. Тому соціальний педагог зобо-

в'язаний допомагати неблагополучним сім'ям (шляхом соціального патронажу, супроводу, ведення бесід, консультацій, інформування, допомоги у працевлаштуванні, соціальної допомоги, розробці рекомендацій і різного роду тренінгів) шляхом залучення їх до активного суспільного життя та взаємодії.

Отримавши результати емпіричного дослідження, виявлено, що дітям із неблагополучних сімей властивий високий рівень тривожності, низький рівень самооцінки, невпевненість у своїх силах, відчуття незахищеності, пасивність, імпульсивність у поведінці, нездатність долати труднощі та стресові ситуації. Після аналізу результатів була розроблена й застосована авторська корекційно-розвивальна програма з подолання емоційних розладів у дітей дошкільного віку "Острів емоцій". Повторне діагностування емоційних розладів після проведення всіх занять із програми виявило позитивні зміни в дошкільнят.

4. Розроблено методичні рекомендації соціальним педагогам, педагогам і батькам. Об'єктами уваги соціального педагога в дошкільному навчальному закладі повинні насамперед стати діти з сімей із несприятливими для виховання умовами. У більшості випадків робота соціального педагога в дошкільному закладі пов'язана з дітьми з "сімей соціального ризику", для яких потрібні не лише розширення соціального досвіду, набуття життєвої компетентності, але й соціально-педагогічна корекція й реабілітація. Поняття сім'ї – це передусім поняття емоційного зв'язку між батьками й дітьми їхніми моральними зобов'язаннями один до одного, родинними традиціями.

ДИСКУСІЯ: Перспективи дослідження полягають у вивченні механізмів виховання ціннісного ставлення дитини до навколишнього світу, самого себе, сім'ї, країни, національних символів і культури, до інших людей.

Список використаних джерел

1. Дерманова І. Б. Тест тривожності (Р. Тэммл, М. Дорки, В. Амен) / І. Б. Дерманова. Диагностика эмоционально-нравственного развития – СПб., 2002. – С.19–28.
2. Заморуєва В. В. Діти без сім'ї: підготовка до життя / В. В. Заморуєва. – К. : Шк. світ, 2011.
3. Лемак М. В. Методичне видання Психологу для роботи. Діагностичні методики / М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. – Ужгород : Вид-во Олександр Гаркуші. – 2011.
4. Підготовка майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до професійної діяльності : монографія / Л. В. Вікторова, Т. І. Ковальчук, О. Б. Кошук та ін. – К. : "ЦП "Компринт", 2016.
5. Романів А. А. Спрямована ігрова терапія агресивної поведінки у дітей: альбом діагностичних і корекційних методик : посібник. – М. : "Плейт", 2004.
6. http://nebo.at.ua/publ/psikhologichni_testi/risunkovij_test_ljudina_pid_doshhem/41-1-0-508@Nebo.

References

1. Dermanova I. B. Test trevornosti (R. Temml, M. Dorky, V. Amen) / I. B. Dermanova Diagnostika emotsionalno-nravstvennogo razvitiya – SPb., 2002.
2. Zamorueva V. V. Dytu bez cimi: pidgotovka do zhyttia / V. V. Zamorueva – K.: Chk. svit, 2011.
3. Lemak M. V. Metodychne vydannia psykhologu dlia robotu. Diagnostychny metody / M. V. Lemak V. Yu. Petrushche. – Uzhhorod : Vudavnytstvo Oleksandru Garkuchy. – 2011.

4. Pidgotovka maybutnikh sotcialnykh pratsivnykiv/sotcialnykh pedagogiv do profesynoy dialnosti : monografiya / L. V. Viktorova, T. I. Kovalchuk, O. B. Kochuk et al. – K.: "TsP "Komprynt", 2016.
5. Romanov A. A. Spriamovana igrova terapia agresivnoi povedinky u ditei : aibom diagnostychnukh i koretsynukh metodukh. Posybnuk. – M.: "Pleit", 2004.
6. http://nebo.at.ua/publ/psikhologichni_testi/risunkovij_test_ljudina_pid_doshhem/41-1-0-508@Небо.

Надійшла до редколегії 17.03.17

T. Kovalchuk, PhD, Associate Professor,
M. Iatsenko, Master of Social Pedagogy
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH PRESCHOOL CHILDREN FROM TROUBLED FAMILIES

The article analyzes the problems of troubled families, which is important for Ukrainian society. It states that family problems are widely represented both in the social, educational and psychological studies. The issue of family values in socialization and features of social and educational work with different types of families are the centerpiece of contemporary domestic and foreign studies. The article highlights the role of social pedagogue in problem solving during social and educational work with children from troubled families. Author determined existing approaches to problem solving on the example of kindergarten "Yabluchko" ("Apple") in Kiev-Sviatoshyn district. Ones that gave the best effect were detailed. Remedial cognitive program for working with preschool children from troubled families was developed and implemented. To do so, eight sessions with preschoolers were held. Following methods were used: E. Romanov and T. Sytko method to determine the nature and volitional qualities of the child; method "Steps" by B. Rat to determine the self-esteem of the child; anxiety test by Temml R., M. Dorka, V. Amen; pictorial test "Family Picture" and so on. These techniques give people the opportunity to reflect on their own and interpret (explain) internal and external reality. Guidelines to overcome anxiety were developed for social workers, teachers and parents of preschoolers, as well as means of combating aggression by tale-therapy; the definition of self-esteem of the child, the formation of volitional qualities of a child.

Keywords: troubled family, socialization, methods, techniques, self-esteem, volitional qualities, character, anxiety test, social and pedagogical work.

Т. Ковальчук, канд. пед. наук, доц.,
М. Яценко, магістр
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, Украина

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА С ДОШКОЛЬНИКАМИ ИЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЕЙ

Проанализированы проблемы неблагополучных семей, актуальные для украинского общества. Установлено, что семейная проблематика достаточно широко представлена как в социологических, педагогических, так и психологических исследованиях. Вопросам значения семьи в социализации личности и особенностям социальной работы с различными типами семей уделяют внимание современные отечественные и зарубежные ученые. Раскрыта роль социального педагога в решении проблем социально-педагогической работы с детьми из неблагополучных семей. Охарактеризованы существующие подходы к их решению (на примере дошкольного учебного заведения "Яблочко" Киево-Святошинского района). Детализировано те из них, которые дали наилучший эффект. Разработана и реализована коррекционно-познавательная программа для работы с дошкольниками из неблагополучных семей. Для реализации этой программы проведено восемь занятий с дошкольниками. Использованы: методика Е. Романова и Т. Ситько для определения характера и волевых качеств ребенка; методика "Ступеньки" В. Щур для определения самооценки ребенка; тест тревожности Р. Тэммла, М. Дорки, В. Амена; рисуночный тест "Рисунок семьи" и др. Такие методики дают человеку возможность по-своему отображать и интерпретировать внешнюю и внутреннюю реальность. Разработаны методические рекомендации для социального педагога, педагогов и родителей дошкольников по преодолению тревожности, борьбы с агрессией средствами сказкотерапии, определению самооценки ребенка, формирования волевых качеств ребенка и т. п.

Ключевые слова: неблагополучные семьи, социализация, методы, методика, самооценка, волевые качества, характер, тест тревожности, социально-педагогическая работа.

Відомості про авторів

Ковальчук Тамара Іванівна – Україна, Київ, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті Національного університету біоресурсів і природокористування України

Яценко Мирослава Ярославівна – Україна, Київ, магістрант гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України

Контактна інформація: kovalchuk_tam@ukr.net

Ковальчук Тамара Іванівна – Украина, Киев, кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной педагогики и информационных технологий в образовании Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Яценко Мирослава Ярославівна – Украина, Киев, магистр гуманитарно-педагогического факультета Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Контактная информация: kovalchuk_tam@ukr.net

Kovalchuk Tamara – Ukraine, Kyiv, Philosophy D. In branch of pedagogy, Associate Professor of Department of Social Pedagogy and Information Technology in Education of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

Iatsenko Myroslava – Ukraine, Kyiv, Master of social pedagogy specialization of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Contact information: kovalchuk_tam@ukr.net